

МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ ДЛЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ З СІМ'ЯМИ

У статті розглянуто функціональні характеристики методів навчання, що виступають як засоби формування й розвитку професійно важливих для роботи із сім'єю якостей соціального педагога. Представлено характеристики двох груп методів (спільних для формування всіх якостей і особливих). До першої групи увійшли такі методи, як методи лекційного викладу, ділова гра, кейс-метод, діалогові методи, арт-технології, тренінгові вправи, до другої – рольова гра, евристичні методи й метод проектів.

Ключові слова: професійна підготовка; формування й розвиток професійно важливих якостей; соціальний педагог; робота із сім'єю.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Для інтенсифікації та оптимізації навчання, зауважив свого часу видатний радянський і російський дидактик Ю. Бабанський, потрібна система роботи, що спирається на все багатство методів, форм і засобів навчання й уміння обирати з них найбільш підходящі для кожної педагогічної ситуації [1, с. 401]. Учений представив сукупність вимог, що забезпечують оптимальний вибір методів навчання, найбільш дієвих для вирішення конкретних завдань, запропонував критеріальну базу для відбору методів. І хоча Ю. Бабанський розробляв проблеми організації навчання в середній школі, закономірності, виявлені ним, яскраво простежуються і в дидактичних процесах вищої школи. Питання адекватного підбору методів і форм навчання майбутніх соціальних педагогів з метою підвищення ефективності процесу формування професійно важливих якостей (ПВЯ) перетворилося для нас на одне з важливих дослідницьких завдань, які ми намагалися вирішити в ході експериментальної роботи.

Аналіз останніх досліджень, в яких започатковано розв'язання зазначеної проблеми. Узагалі проблематика удосконалення процесу професійної підготовки соціальних педагогів та інших фахівців соціальної сфери вже більше двадцяти років розробляється великою кількістю вчених і практиків на пострадянському просторі. Різні аспекти розбудови теоретико-методичних засад процесу підготовки соціальних педагогів і працівників розкрито в багатьох дослідженнях таких авторів, як О. Безпалько, В. Бочарова, Л. Буркова, Р. Вайнола, М. Галагузова, І. Доброшук, І. Зверева, А. Капська, О. Карпенко, Я. Кічук, І. Ковчина, Г. Лактіонова, С. Литвиненко, Г. Локарева, І. Мельничук, Л. Міщик, Р. Овчарова, В. Поліщук, В. Сластьонін, М. Фірсов, С. Харченко та ін. Питанням формування професійних і особистісних якостей майбутніх фахівців присвячено дисертаційні роботи

С. Гришак, О. Гура, І. Козич, В. Корнечук, Л. Литовченко, М. Малькової, І. Ніколаєску, Л. Пакушиної, О. Патинок, Г. Первушиної, О. Пономаренко, Л. Пундик, Т. Спіріної та ін.

Виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується зазначена стаття. Наше дослідницьке звернення до ревізії методичного компонента процесу навчання було зумовлене необхідністю забезпечити спрямованість професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів на формування і розвиток таких професійно важливих для роботи із сім'єю якостей, як креативність, емоційна стійкість і лідерська гнучкість (реалізація однієї із запропонованих педагогічних умов підготовки). При чому селекція методів і форм навчання, поряд із актуалізацією можливостей кожного іншого компонента системи підготовки (мета, зміст, суб'єкти), відобразила другу лінію (шлях) забезпечення названої вище спрямованості професійної соціально-педагогічної підготовки. Першою ж лінією (шляхом) постало співвіднесення етапності процесу формування професійно важливих для роботи із сім'єю якостей з етапністю самого процесу навчання соціального педагога.

Мета і завдання. Метою цієї роботи нами визначено обґрунтування значимості методів навчання для формування і розвитку зазначених ПВЯ, а завданням став опис основних функцій кожного з відібраних нами до складу методичного компоненту системи підготовки соціальних педагогів методів навчання.

Виклад основних практичних результатів дослідження. На наш погляд, методи навчання можуть і повинні виступати ефективним засобом формування й розвитку креативності, емоційної стійкості та лідерської гнучкості у студентів завдяки тому, що у цьому тривалому і складному процесі потенційно виконують три основні функції. Ми навмисно говоримо про наявність у методу навчання (як дидактичної

категорії) особливих *функцій*, тобто «зовнішніх проявів» (за визначення філософського словника [2, с. 526]) – ефектів від його застосування з метою сприяти особистісному становленню майбутнього фахівця. Отже, першою функцією методу навчання є, на наш погляд, *трансляція* навчального матеріалу (тобто інформації про якості) для його з'ясування студентами й перетворення на знання. Друга функція методу навчання полягає у *сприянні усвідомленню, прояву, фіксації* й доданню зусиль майбутніх соціальних педагогів до саморозвитку якостей, необхідних для ефективної роботи із сім'єю. Третя функція – *непряма діагностика* рівня сформованості ПВЯ.

Відповідно до масштабності прояву цих функцій усі відібрані нами методи були умовно розподілені на дві групи.

I група – спільні для формування й розвитку всіх трьох ПВЯ методи:

- методи лекційного викладу (основний тренінговий варіант, на застосуванні якого ми зосереджуємо увагу, – це міні-лекція);
- ділова гра;
- кейс-метод;
- діалогові методи (дискусія, дебати, «круглий стіл», «прес-конференція»);
- арт-технології (малюнок, ліплення, колаж, написання есе, статті для преси, сценарію театральної постанови);
- тренінгова вправа.

II група – особливі методи, які дають найбільший ефект для формування й розвитку будь-якої окремої якості:

- рольова гра;
- евристичні методи (методи ефективного вирішення проблем);
- метод проектів.

Перейдемо далі до більш детального розгляду основних функцій та специфіки застосування наведених вище методів навчання в процесі формування й розвитку професійно важливих для соціально-педагогічної роботи із сім'єю якостей фахівця – креативності, емоційної стійкості та лідерської гнучкості.

Почнемо з першої групи методів навчання.

Методи лекційного викладу (тренінговий варіант – міні-лекція) дозволяють надати необхідну кількість навчальної інформації про цю ПВЯ (основної інформації в контексті специфіки роботи із сім'єю) у систематизованому, стислому вигляді (задіяна перша функція – *трансляція інформації* для з'ясування матеріалу та перетворення його на знання).

Додатково методи лекційного викладу стимулюють *прояв* творчого підходу (складова *креативності*) в моменти підготовки й презентації студентом *власного* варіанта міні-лекції (оригінальність підбору, структуризації матеріалу та його подання). Метод створює умови для прояву творчості при конспектуванні матеріалу, який підлягає вивченню.

Підвищення рівня суб'єктності, тобто особистої участі в проектуванні й реалізації навчального процесу, дає можливість підвищити рівень самооцінки та впевненість у власних силах, що благотворно впливають на розвиток *емоційної стійкості*.

Одночасно у момент презентації власного варіанта міні-лекції відбувається *прояв* (друга функція методу) студентом умінь володіти увагою аудиторії, логічно, доступно й наочно представляти інформацію (донести до слухачів). Отже, включається *непряма діагностика* (третя функція методу) комунікативних *лідерських* умінь, рівня самооцінки й впевненості в собі.

Далі розглянемо метод *ділової гри* (ДГ). Основна функція ділової гри як методу навчання – друга функція – *прояв та усвідомлення* наявного рівня розвитку ПВЯ в ході виконання реальних професійних дій у змодельованих ситуаціях ділової гри, присвяченій будь-якому аспекту соціально-педагогічної роботи із сім'ями різних типів.

Для розвитку *креативності* ДГ додатково надає можливість студентам опанувати способи групового вирішення професійної проблеми новим способом (подолання стереотипів і шаблонів у професійній діяльності), здобути нові результати (продукти) або, як мінімум, усвідомити й провести ревізію власного досвіду.

Можливість *проявити* самовладання й саморегуляції в моментах змагань у ДГ, у ситуаціях невизначеності, браку інформації й часу, при взаємодії в командній роботі дозволяє говорити про цінність цього методу у справі формування *емоційної стійкості*.

Також розвиток *лідерської гнучкості* майбутніх соціальних педагогів відбуватиметься через *прояв* лідерських якостей у ході групової роботи над вирішенням центральної проблеми гри одним або кількома студентами, які були наділені управлінськими функціями (з боку викладача) або природно посіли лідерську позицію в групі (в обох випадках – *непряма діагностика*). Особливо цінною є ДГ, серед завдань якої – створити команду фахівців для надання професійної допомоги сім'ї.

Наступний метод навчання першої групи методів – *кейс-метод*. Основна функція цього методу така ж, як і у попереднього, а саме *зовнішній прояв і фіксація* за допомогою спостереження сформованості ПВЯ майбутнього фахівця, який бере участь у спеціально організованому процесі аналізу ситуацій двох основних типів: 1) описаних у літературі ситуацій або ситуацій, що реально відбувалися в сім'ях, які звернулися за професійною допомогою (тобто постановка соціального діагнозу, оцінка потреб сім'ї тощо), і 2) ситуацій професійної взаємодії (із сім'єю, з колегами, партнерами та іншими суб'єктами соціально-педагогічної діяльності).

Додатковий ефект для прояву *креативності*: у ході участі студентів «у кейсі» реалізується можливість самостійно й у режимі групового обговорення провести багатофакторний аналіз ситуації для подальшого ухвалення рішення (з урахуванням системного та комплексного підходів), скласти власні критерії оцінювання ситуації та ефективності її оптимізації, визначити ресурси й технології вирішення проблеми, спрогнозувати подальший розвиток ситуації.

Важливим для розвитку *емоційної стійкості* у використанні кейс-методу є те, що додатково активізується *функція з'ясування навчального матеріалу* (перша з трьох) за допомогою здобуття інформації

безпосередньо в результаті аналізу специфічних ситуацій професійної взаємодії (емоційно напружених і конфліктних (!) ситуацій у спілкуванні з клієнтами й колегами) і пошуку конструктивних шляхів зняття протиріч.

Значення кейс-методу для формування *лідерської гнучкості* збігається з попереднім методом (ДГ). *Непряма діагностика* вміння прогнозувати хід подій, швидко висувати ідеї щодо вирішення проблеми й переконати інших учасників у їхній цінності, брати відповідальність за вирішення проблеми на себе.

Четвертими у першій групі методів є *діалогові (по суті, «полілогові») методи: дискусія, дебати, «круглий стіл», «прес-конференція»*. Усвідомлення різноманітності поглядів щодо обговорюваної проблеми (у контексті роботи із сім'ями) і підходів до її вирішення, поява в результаті спільних зусиль нового знання й набуття кожним учасником нового досвіду як основних сутнісних характеристик навчального діалогу-полілогу дають можливість «*відпрацювати*» в ньому представлені ПВЯ та методом включеного спостереження *діагностувати* рівень їхнього розвитку (друга й третя функції).

Участь майбутнього фахівця по роботі із сім'єю у навчальному діалозі надає можливість висловити власне, інколи альтернативне ставлення до обговорюваної проблеми. У ході діалогу яскраво виявляється словотворчість (усний виклад своєї думки). Взаємна критика робіт (проектів, статей тощо), які презентуються, або думок з приводу предмета дискусії *свідчить (діагностика)* про критичність мислення (ознаки креативності).

«Репетиція» вміння відстоювати власну думку з позицій асертивної поведінки, підвищення рівня культури спілкування й поведінки в дискусії, *прояв* толерантності, емпатії (розуміння внутрішнього стану партнера, опонента) і готовності до пошуку компромісів, зняття комунікативних бар'єрів – прекрасні шанси для кожного студента у діалозі розвивати свою *емоційну стійкість*.

Не треба забувати також, що у момент дискусії відпрацьовуються *лідерські за своєю суттю* ораторські вміння і навички, відбувається розвиток логічності, доказовості, переконливості мовлення майбутнього фахівця, з'являється можливість здійснити самопрезентацію, пошук, створення й корекцію позитивного професійного іміджу соціального педагога, готового до взаємодії із сім'єю.

П'ята складова першої групи методів – *арт-технології (малюнок, ліплення, колаж, написання есе, статті для преси, сценарію театральної постанови)*. Не маючи прямого відношення до методів навчання (запозичено з психологічної практики), у той же час арт-технології є ефективними засобами розвитку ПВЯ, даючи можливість у процесі включення до різних видів художньо-мистецької діяльності *проявити й відрефлексувати, діагностувати* (методом спостереження за діяльністю та аналізом продукту – створеного артефакту) наявність якостей.

Для розвитку *креативності* беззаперечним плюсом арт-технологій є безпосереднє знайомство з творчим процесом (*з'ясування навчального матеріалу й усвідом-*

лення приєднання до творчого процесу через створення нового продукту, що розглядається як артефакт). Арт-технології надають можливість *самореалізуватися*, розширити соціокультурний і професійний досвід, необхідний як база для подальшої професійної творчості в роботі з сім'єю. Додатково це й «знайомство» з арт-технологіями як методичним інструментарієм у роботі з сім'єю.

Уживання арт-технології дає можливість *проектувати* наявний психоемоційний стан студента, образно виразити власне ставлення до феноменів професійної діяльності (до сім'ї, до себе як фахівця, до процесу взаємодії), візуалізувати позитивний образ професійного майбутнього. Участь у творчому процесі підвищує самооцінку й адаптивні можливості, стимулює суб'єктивність, забезпечує релаксацію та зняття захисних бар'єрів (складові й умови розвитку *емоційної стійкості*).

Одночасно відбувається проекція засобами мистецтва власного ставлення до феномену лідерства в соціально-педагогічній діяльності, *самооцінка* вираженості лідерських якостей (*усвідомлення*). *Непряма діагностика* прояву *лідерської гнучкості* підключається (як третя функція) у моменти організації колективної творчої діяльності.

Нарешті останній метод в умовно виділеній нами групі – *тренінгова вправа*. Відомо, що якості особистості, зокрема й ПВЯ, виявляються в дії, яка відпрацьовується вправою. Вправа дає набуття досвіду виконання дії («спроби»), дозволяє *тренувати прийоми, способи креативної, емоційно стійкої та гнучкої лідерської поведінки*. Тренінгові вправи виконують *усі три функції* засобів формування й розвитку ПВЯ соціального педагога для роботи із сім'єю: 1) отримання інформації для з'ясування й перетворення на знання; 2) усвідомлення-відпрацювання; 3) непряма діагностика сформованості якості.

Обов'язковим, з нашої точки зору, з метою формування й розвитку:

1. *Креативності* є виконання вправ на: усвідомлення й зняття бар'єрів креативності; здобуття досвіду генерування ідей у командній роботі; розвиток асоціативного мислення; розвиток гнучкості; усвідомлення, бачення та вирішення проблеми;

2. *Емоційної стійкості* є виконання вправ на: усвідомлення можливості саморегуляції; усвідомлення власних ресурсів стресостійкості; емоційну саморегуляцію за допомогою дихальних вправ, технік НЛП, аутотренінгу тощо. Відпрацювання техніки саморегуляції стану, яка може застосовуватися до початку, у момент і після дії емоціогенних чинників у ситуаціях професійної взаємодії (вправи на подолання страху та невпевненості, покращення емоційного настрою, антистресова релаксація тощо). Вправи на створення, підтримку й відновлення працездатності;

3. *Лідерської гнучкості* є виконання вправ на: усвідомлення лідерського потенціалу; домінуючого стилю керівництва; застосування лідерської гнучкості; командоутворення та групову згуртованість; розвиток умінь ефективною самопрезентації; розвиток вміння переконувати; формування вмінь стратегічного планування; освоєння вміння впевненої поведінки.

Ми розглянули особливості й специфіку застосування шести спільних для формування й розвитку всіх трьох ПВЯ методів навчання (точніше – методів, обраних нами як навчальні). Перейдемо до другої групи методів – тих, що дають найбільший ефект для розвитку конкретних якостей.

Отже, перший такий метод – це *рольова гра*. Найефективнішою виявилася вона для розвитку *емоційної стійкості й лідерської гнучкості*.

Моделювання складних, емоційно напружених (зокрема конфліктних) професійних ситуацій взаємодії фахівця з представниками сім'ї та іншими суб'єктами сприяли відпрацюванню майбутніми соціальними педагогами стратегій подолання труднощів і зняття напруженості в спілкуванні. Задіяні всі три функції методу.

З іншого боку, рольова гра дає можливість моделювати та програти різні стилі лідерської поведінки й відстежити доцільність та адекватність їхнього застосування в конкретних ситуаціях професійної взаємодії (із сім'єю, з колегами та іншими суб'єктами). Тут основною функцією залишилася діагностика прояву гнучкості в поведінці майбутнього фахівця як лідера.

Друга підгрупа – *евристичні методи, або методи ефективного вирішення проблем*. Такі методи сприяють формуванню й розвитку, у першу чергу, *креативності*, у другу – *лідерської гнучкості*.

Основні функції евристичних методів – *засвоєння* алгоритмів вирішення проблем за допомогою психологічних методів активізації мислення та *прояв* креативності в самостійній і груповій роботі. Цінність названих методів у тому, що, застосовуючись у навчанні при вирішенні навчальних завдань (у першу чергу на матеріалі, що стосується роботи із сім'ями), вони одночасно моделюють можливість відпрацювання їхнього застосування в майбутньому при вирішенні професійних проблем (групове вирішення проблеми: мозковий штурм, метод синектики, «635»; індивідуальне вирішення: «матриця ідей», метод емпатії, метод вирішення проблеми за допомогою *мисленнєвої схеми*).

У разі організації групової роботи в ході вирішення проблеми відбувається яскравий *прояв* лідерських якостей студентів – учасників групи, який теж можна спостерігати й *діагностувати*.

Закінчуємо огляд методів навчання другої групи короткою характеристикою останнього методу – *методу проєктів*.

Сприяючи розвитку *креативності*, метод проєктів дозволяє *інтегрувати знання* різних аспектів соціально-педагогічної роботи із сім'єю для їхнього застосування в ході вирішення самостійно обраної студентами актуальної професійної проблеми (індивідуальне та групове проєктування). Матеріальними результатами дослідницьких і творчих проєктів стануть реферати, доповіді, статті, описи технологій, макети газет, програми заходів.

Відмітимо, що метод проєктів додатково відносно розвитку лідерської гнучкості виконує таку ж функцію, що й попередні – розглянуті вище евристичні методи.

Висновки дослідження і перспективи подальшого розгляду. Отже, завершивши огляд функціональних спроможностей методів навчання у справі особистісного й професійного становлення майбутніх фахівців соціально-педагогічної роботи із сім'єю, ми можемо зробити нижченаведені висновки. По-перше, методичний компонент системи підготовки поряд із цільовим, змістовим, суб'єктивним зобов'язаний бути максимально адекватним щодо поставлених завдань сформуванню й розвинути професійно важливі для роботи із сім'єю якості. По-друге, методи навчання в процесі підготовки до такої специфічної діяльності повинні виконувати щонайменше одну із трьох основних функцій (трансляція інформації про ПВЯ; усвідомлення/прояв/відпрацювання; непряма діагностика сформованості якості). По-третє, до складу методичного компонента необхідно залучати не тільки традиційні дидактичні методи й технології роботи. Представлені й проаналізовані в статті методи були успішно апробовані в ході нашого дослідження проблем професійної підготовки соціальних педагогів до роботи із сім'єю. Звичайно, у межах пропонованої на розгляд роботи ми окреслили орієнтовні межі дослідження питань формування професійно важливих якостей у майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери. Подальшої особливої уваги потребує розробка питань ефективною щодо поставлених завдань підготовки професіонала реалізації методів через найбільш прийнятні форми навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю. К. Избранные педагогические труды / Ю. К. Бабанский ; сост. М. Ю. Бабанский. – М. : Педагогика, 1989. – 560 с.
2. Философский словарь / под ред. И. Т. Фролова. – [5-е изд.]. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.

О. Г. Луганцева,
ЛНУ им. Т. Шевченка, г. Луганск, Украина

МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАК СРЕДСТВА ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНО ВАЖНЫХ КАЧЕСТВ ДЛЯ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ С СЕМЬЕЙ

В статье рассматриваются функциональные характеристики методов обучения, выступающих в качестве средств формирования и развития профессионально важных для работы с семьей качеств социального педагога. Представлены характеристики двух групп методов (общих для формирования всех качеств и

отдельных). В первую группу вошли такие методы, как методы лекционного изложения, деловая игра, кейс-метод, диалоговые методы, арт-технологии, тренинговые упражнения, во вторую – ролевая игра, эвристические методы и метод проектов.

Ключевые слова: профессиональная подготовка; формирование профессионально важных качеств; социальный педагог; работа с семьей.

O. G. Lugantseva,
T. Shevchenko LNU, Starobilsk, Ukraine

METHODS OF TRAINING AS MEANS OF FORMING AND DEVELOPMENT OF IMPORTANT PROFESSIONAL QUALITIES FOR SOCIAL-PEDAGOGICAL WORK WITH A FAMILY

The article deals with the functional characteristics of teaching methods, that act as means of forming and development of professionally important qualities to work with the family. The paper presents the characteristics of the two groups of methods (common group for forming of all qualities and special group). The first group includes methods such as lecture methods, business game, case method, dialog methods, art-technology, training exercises, the second group includes methods such as role-playing game, heuristic methods and project method.

Keywords: professional training; forming of important professional qualities; social pedagogues; work with a family.

Рецензенти: Харченко С. Я., д. пед. н., професор;
Песоцька О. П., к. пед. н., доцент.

© Луганцева О. Г., 2014

Дата надходження статті до редколегії 16.11.2014